

<https://doi.org/10.30546/114578.2025.11.5094>

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN ÖZÜNƏ NƏZARƏTETMƏ BACARIQLARININ FORMALAŞMASINDA YENİ YANAŞMALAR

Pərvanə Əliyeva

müəllim

Gəncə Dövlət Universiteti

<https://ORCID.org/0009-0004-5974-241X>

parvana.aliyeva.@gdu.edu.az

Xülasə

Məqalədə kiçikyaşlı məktəb yaşlarında olan uşaqların təlim və tərbiyəsi prosesində müasir ünsiyyət vasitələrinin rolu açıqlanır. Kiçikyaşlıların böyüməsi və öyrənməsi üçün özünütənzimləmə bacarıqları vacibdir. Bununla belə, özünütənzimləmə problemləri geniş yayılmışdır və onları həll etmək üçün fərqli nəticələrə malik bir neçə təşəbbüs hazırlanmışdır. Uşaqların öyrənmə özünütənzimləməsi ilə bağlı tədqiqatlar ibtidai məktəbin aşağı səviyyələrində nadir hallarda aparılır. Kiçikyaşlı uşaqların özünütənzimləmə öyrənmə qabiliyyəti ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Məlumdur ki, məktəblərdə kiçikyaşlıların öz davranışlarına nəzarət üzrə bir sıra problemlər mövcuddur. Bu, akademik çətinliklərlə əlaqəli stress və qıcıqlanmanın göstəricisi ola bilər. Özünənəzarət problemləri bir sıra səbəblərdən qaynaqlana bilər. Bundan əlavə, sosial bacarıqların olmaması bəzən özünənəzarət çatışmazlığı ilə səhv salına bilər. Uşaqlar bunu etdiklərinin fərqiində deyillərsə, sosial normalara riayət etməkdə çətinlik çəkirlər.

Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərinin özünənəzarət bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə kömək etmək üçün yanaşma müzakirə olunur. Özünənəzarət bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün bir yanaşma araşdırılmış və qiymətləndirilmişdir. Məqalə özünütənzimləmə üzrə ibtidai siniflərdə tətbiq edilə bilər və əhəmiyyətli dərəcədə uşaqların davranışlarının təsir edə bilər.

Açar sözlər: kiçikyaşlı məktəblilər, özünənəzarət problemləri, yanaşmalar, təlim fəaliyyətləri.

NEW APPROACHES IN THE DEVELOPMENT OF YOUNG SCHOOLCHILDREN'S SELF-CONTROL SKILLS

Parvana Aliyeva

Ganja State University

Abstract

The article explains the role of modern communication tools in the process of teaching and educating children in primary school and adolescence. Self-regulation skills

are important for the growth and learning of young children. However, self-regulation problems are widespread, and several initiatives have been developed to solve them with different results. Research on children's self-regulation of learning is rarely conducted at the lower levels of primary school. There are different opinions about the ability of young children to learn self-regulation. It is known that young children in schools have a number of problems with controlling their own behavior. This may be an indicator of stress and irritability related to academic difficulties. Self-control problems can arise for a number of reasons. In addition, a lack of social skills can sometimes be mistaken for a lack of self-control. Children have difficulty adhering to social norms if they are not aware that they are doing so.

Research on children's self-regulation of learning is rarely conducted at the lower levels of primary school. There are different views on the ability of young children to learn self-regulation. The article discusses an approach to helping primary school students develop self-control skills. An approach to developing self-control skills is investigated and evaluated. The article can be applied in primary grades on self-regulation and can significantly influence children's behavior.

Key words: young schoolchildren, self-control problems, approaches, learning activities.

НОВЫЕ ПОДХОДЫ В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ САМОКОНТРОЛЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Парване Алиева

Гянджинский государственный университет

Резюме

В статье рассматривается роль современных средств коммуникации в процессе обучения и воспитания детей младшего школьного и подросткового возраста. Навыки саморегуляции важны для роста и обучения детей младшего возраста. Однако проблемы саморегуляции широко распространены и для их решения разработано несколько инициатив с различными результатами. Исследования саморегуляции обучения у детей редко проводятся на младших этапах начальной школы. Существуют различные мнения о способности маленьких детей к саморегуляции. Известно, что у маленьких детей в школе наблюдается ряд проблем с контролем собственного поведения. Это может быть признаком стресса и раздражительности, связанных с трудностями в учёбе. Проблемы с самоконтролем могут возникать по ряду причин. Кроме того, недостаток социальных навыков иногда можно ошибочно принять за недостаток самоконтроля. Детям трудно соблюдать социальные нормы, если они не осознают этого. Исследования саморегуляции обучения у детей редко проводятся на

младших этапах начальной школы. Существуют различные взгляды на способность детей младшего возраста к саморегуляции.

В статье обсуждается подход к развитию навыков саморегуляции у учащихся начальной школы. Изучается и оценивается подход к развитию навыков саморегуляции. Статья может быть применена в начальной школе при изучении саморегуляции и может существенно повлиять на поведение детей.

Ключевые слова: младшие школьники, проблемы самоконтроля, подходы, учебная деятельность.

Giriş/Introduction

İnsanların peşəkar mühitdə necə qarşılıqlı əlaqədə olmaları, ünsiyyət qurmaları və əməkdaşlıq etmələri ilə əlaqəli qabiliyyət və xüsusiyyətlər *davranış bacarıqları* kimi tanınır. A.N.Abbasov, Ə.Ağayev qeyd edirlər ki, *effektiv ünsiyyət, əməkdaşlıq, çeviklik, problem həll etmə və şəxslərarası bacarıqlar bu qabiliyyətlərdən bəziləridir* [Abbasov, 2015; Ağayev, 2005]. Şagirdlərdə şüurlu özünə nəzarətin inkişaf etdirilməsi və bu da daha yaxşı öyrənməyə kömək edir və müəllimlərin üzləşdiyi ən böyük çətinliklərdən biridir. Müasir yaş təsnifatlarına görə, ibtidai məktəb yaşı 6-7-9-11 yaşları əhatə edir. Bu yaşda həyat tərzində dəyişikliklər baş verir: şagirdlər yeni sosial rollar götürür, yeni tələblər yaranır və onlar yeni bir fəaliyyət növü – öyrənmə ilə məşğul olurlar. Uşaqlar dəyərlərini və maraqlarını, eləcə də münasibətlər sistemində özlərini necə gördüklərini fəal şəkildə dəyişirlər. Bu dövrdə istifadə olunmamış bir çox inkişaf potensialı var ki, bu da dərhal müəyyən edilməli və təşviq edilməlidir.

Özünə nəzarət uşağın, xüsusən də bir sınaq və ya çətinliklə qarşılaşdıqda hisslərini, istəklərini və hərəkətlərini təhlükəsiz və məhsuldar şəkildə necə ifadə etdiyini idarə etmək qabiliyyətidir. İbtidai sinif şagirdlərinə özünə nəzarəti öyrənməyə kömək etmək vacibdir. Bu yaş qrupunda özünə nəzarətin inkişafı bu günə qədər çoxsaylı elmi tədqiqatların mövzusu olmuşdur. Məktəbyaşlı uşaqların özünə nəzarəti ilə bağlı bir sıra nəzəri araşdırmalar aktualıq kəsb edir. C.P.Camison, M.H. Mendes, Y.Bləkstok, T.Şmeyder (2010) inkişaf, şəxsiyyət, sosial və klinik psixologiya sahəsindəki artan sayda tədqiqatçıya qədər özünə nəzarət ədəbiyyatı insanların ziddiyyətli impulsar arasında necə seçim etdiyini araşdırmaqda uzun bir tarixə malikdir. Təhsil psixologiyası ədəbiyyatında bu yaxınlarda özünü tənzimləyən öyrənmə ilə bağlı çoxlu sayda nəzəri və empirik tədqiqat ortaya çıxmışdır [Jamieson, 2010:210].

Uşaqların başqaları ilə qarşılıqlı əlaqədə olarkən və onlardan məlumat alarkən göstərdikləri bütün qabiliyyətlər ümumilikdə ünsiyyət bacarıqları adlanır. Xüsusilə ünsiyyət fərdin ətrafındakı məlumatları anlamasını ifadə edir, bura təlimatlara cavab vermək, etiketləmək və sualları cavablandırmaq daxil ola bilər. Bu, həmçinin insanın ehtiyaclarını, istəklərini və hisslərini ifadə etmək qabiliyyəti ilə də bağlıdır. Effektiv ünsiyyət uşaqların başqaları ilə əlaqələr qurmasına, ehtiyacları və istəkləri üçün danışmasına və problemlərin həllinə əlverişli mühit yaratmasına imkan verir.

Digər tərəfdən, A.Abbasov, Ə.Ağayev, C.Fredriks, P.Blumenfeld, A.Paris (2014) özünənəzarəti təlim prosesi üçün vacib hesab edirlər, çünki o, planlaşdırma, monitoring və irəliləyişin qiymətləndirilməsini əhatə edən bacarıqlar toplusu olan özünütənzimləmə öyrənməsinə imkan verir. Bu strukturlaşdırılmış yanaşma şagirdlərə aydın məqsədlər qoymağa və strategiyalarını qiymətləndirməyə imkan verir ki, bu da daha effektiv təlim nəticələrinə gətirib çıxarır. Özünüidarəetmə vasitəsilə şagirdlər özünüdərkklə məşğul olurlar ki, bu da onlara resurslardan səmərəli istifadə etməyə və təhsil səyahətləri üzərində daha çox nəzarət hissi yaratmağa kömək edir [Abbasov, 2015; Ağayev, 2005; Fredricks, 2004].

Bundan əlavə, tələblər artdıqca özünüidarəetmə akademik mühitlərdə xüsusilə vacibdir. Məsələn, ibtidai təhsil səviyyəsində şagirdlər daha az nəzarətlə daha böyük çətinliklərlə qarşılaşırlar ki, bu da öz vaxtlarını və diqqətlərini idarə etmək üçün özünüidarəetməni vacib edir.

Davranışa nəzaərtin inkişafında yeni yanaşmalar. Davranışın formalaşmasını araşdıran alimlər özünənəzarət məşqlərini təşkil etmək üçün səy göstərirlər. Lakin bu metodlar adətən çox ixtisaslaşmış olur və müəyyən yanaşmalardan kənara çıxmır, məsələn, tərs əməliyyatlardan istifadə edərək həllin düzgünlüyünü yoxlamaq, lüğətlə yoxlamaq, “mühakimə ağacı”ndan istifadə edərək məsələnin həllini addım-addım idarə etmək və bir sıra yanaşmalar mövcuddur. Kiçikyaşlı məktəblilərin öz davranışlarına nəzarət onların öz gücünü dəqiq müəyyən etmək və məşq intensivliyini mövcud vəziyyətinizə uyğun olaraq tənzimləmək özünənəzarətin əsas komponentləridir. Bundan əlavə, ibtidai məktəb yaşının əsas fəaliyyətləri əsasən intellektual əməliyyatlar və nəzəri anlayışlar şəklində sosial təcrübənin əsaslarının nəzarətli şəkildə mənimsənilməsinə əhatə edən öyrənmə prosesidir. Məktəblilərin öz davranışlarına nəzarə bacarıqlarının formalaşmasında bir sıra yanaşmalar təklif edilir. Bu baxımdan, yeni universal öyrənmə fəaliyyətlərinin dörd fərqli kateqoriyası mövcuddur: kommunikativ, idrak, tənzimləyici və şəxsi fəaliyyətlər. Bu bloklar arasında tənzimləyici öyrənmə unikal bir mövqe tutur. Çünki o, aşağıdakı kimi müəyyən vəzifələri yerinə yetirir:

- Şagirdin təhsil fəaliyyətinin subyekti kimi böyüməsinə və təşkilatlanmasına diqqət yetirmək, bu isə özünənəzarət qabiliyyəti olmadan mümkün deyil;
- Şagirdlərdən təhsil nəticələrini şəxsi məqsədləri işığında müəyyən etmələri və qiymətləndirmələri tələb olunur;
- Bunun əksinə olaraq, müəllim nəzarəti birbaşa müəllim tərəfindən həyata keçirilir ki, bu da bilikləri qiymətləndirmək və tədris proqramı daxilində mövzunun əlavə öyrənilməsi ehtimalı barədə məlumat əldə etmək üçündür.

T.E.Çernokova görə, özünənəzarətin məqsədi təlim prosesi zamanı buraxılan səhvləri düzəltməkdir [Чернокова, 2012: 65]. Psixoloji və pedaqoji tədqiqatlarda İ.B.Dubrovina, A.D.Andreeva, E.E.Danilova görə, təhsil prosesində özünənəzarətin aşağıdakı rolları müəyyən edilmiş və təsvir edilmişdir: tənzimləmə, planlaşdırma, yoxlama, nəzarət və qiymətləndirmə, korreksiya [Дубровина, 2003:122]. Kiçikyaşlı

məktəblilərin özünütənzimləmə funksiyası sayəsində fəaliyyətlərinə nəzarət edirlər. Şagirdlər planlaşdırma funksiyasının bir hissəsi kimi fəaliyyətlərini proqnozlaşdırırlar. Onlar yoxlama funksiyasının bir hissəsi kimi, komponent və standart arasında uyğunluq səviyyəsini qiymətləndirirlər.

Uşaqlar məktəbə başlayarkən yaxşı və xoşagəlməz davranış arasında seçim etmək qabiliyyətlərini daha yaxşı başa düşə bilirlər. Uşaqların riayət edilməli olan bir dayanma işarəsini təsəvvür etməkdən və reaksiya verməkdən əvvəl bir ssenarini nəzərdən keçirməkdən faydalana bilər. Əsəbiləşmək əvəzinə, uşaqları məyusedici bir vəziyyətdən uzaqlaşmaq üçün bir neçə dəqiqə vaxt ayırmağa təşviq etmək fayda verə bilər. Uşaqlar gedib sakitləşdikdə təriflənmək, gələcəkdə bu bacarıqlardan istifadə etmə ehtimalı daha yüksəkdir.

Ünsiyyətin formalaşması. Uşaqların başqaları ilə qarşılıqlı əlaqədə olarkən və onlardan məlumat alarkən göstərdikləri bütün bacarıqlar ümumilikdə ünsiyyət bacarıqları adlanır. Ünsiyyət, xüsusən də insanın ətraf mühitdəki məlumatları anlamasını ifadə edir, buraya etikətləmə, suallara cavab vermək və təlimatlara reaksiya vermək daxil ola bilər. Bu həmçinin uşaqların ehtiyaclarını, istəklərini və hisslərini ifadə etmək qabiliyyəti ilə də bağlıdır. Effektiv ünsiyyət insanların başqaları ilə əlaqələr qurmasına, ehtiyacları və istəkləri üçün danışmasına və problemlərin həllinə əlverişli mühit yaratmasına imkan verir.

Əməkdaşlığın tətbiqi. Kiçikyaşlı uşaqlarda davranışa nəzarətin formalaşmasında ortaqların bir məqsədə çatmaq üçün başqaları ilə əməkdaşlıq etmək bacarığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Oyun fəaliyyətləri zamanı həmyaşıdları ilə əməkdaşlıq, təlimat verildikdə valideynlər və ya qəyyumlarla əməkdaşlıq və gecikmiş bir əşyanı və ya fəaliyyəti gözləyərkən əməkdaşlıq bunun ən tipik nümunələridir. Bu qabiliyyətlər, uşağın empatiya, güzəştə getmək və problem həll etmək üçün fundamental qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün xüsusilə vacibdir.

Növbə ilə hərəkət etmək, hipotetik problem həll etmə ssenariləri, gündəlik işlər və qaydalara əməl etmək əməkdaşlıq bacarıqlarının öyrədilə biləcəyi yollardan yalnız bir neçəsidir. Uşaqlar bu qabiliyyətləri nümayiş etdirdikdə, onları öyrətmək üçün möhkəmləndirmədən istifadə edilməlidir. Uşaqları sadə problem həll etmə vəziyyətlərinə daxil etmək daha çox əməkdaşlıq öyrənmə imkanları yaratmağın başqa bir yoludur. Uşağın anlamasını artırmaq üçün onlardan təbii mühitlərində yaranan problemlər üçün mümkün həll yollarını müəyyən etmələrini və ya bir problemi həll etdikdə seçdikləri həllin arxasındakı məntiqi səslə izah etmələrini xahiş edin.

Nəticə/Conclusion

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, kiçikyaşlı məktəblilərin öz davranışlarına nəzarət bacarıqlarını formalaşması bir sıra yanaşmaların səmərəli tətbiqinə əsaslanır. Burada pedaqoji, didaktik və sosial tələblərin nəzərə alınması vacib şərtədir. Aydın olur ki, ibtidai sinif şagirdlərinin özünütənzimləmə bacarıqları onun şəxsi inkişaf, qərar qəbul etmə və həyatda ümumi uğur üçün əhəmiyyətini vurğulayır, özünənəzarətin əsasını

təşkil edir və bu da vaxtın idarə edilməsi, vərdişlərin formalaşması və məqsədə çatmağın müxtəlif aspektlərinə təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Abbasov, A.N. (2015). Milli əxlaq və ailə etikas. Ali məktəblərin magistratura səviyyəsi üçün dərslik. – Bakı: Mütərcim. – 324 s.
2. Ağayev, Ə.Ə. (2005). Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşdırılması problemləri. – Bakı: Adiloğlu. – 188 s.
3. Дубровина, И.В., Андреева, А.Д., Данилова, Е.Е. и др. (2003). Младший школьник: развитие познавательных способностей. – М.: Просвещение. – 148 с.
4. Чернокова, Т.Е. (2012). Особенности процессов саморегуляции познавательной деятельности у детей старшего дошкольного возраста // Современное дошкольное образование: теория и практика. – № 4. – с.62-67.
5. Fredricks, J., Blumenfeld, P., & Paris, A. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. – Review of Educational Research, 74 (1). – pp.59-109.
6. Jamieson, J.P., Mendes, W.B., Blackstock, E., & Schmader, T. (2010). Turning the knots in your stomach into bows: Reappraising arousal improves performance on the GRE // Journal of Experimental Social Psychology. – № 46. – pp. 208-212.

Məqalə tarixçəsi

Daxil olub 27.11.2025

Qəbul edilib 12.12.2025

Nəşrə tövsiyə edib Tamilla Vahabova
pedaqogika elmləri doktoru, dosent